

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ВИПУСКНИКІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ СТРЕСОГЕННОСТІ: ВІД АКТИВНОСТІ ДО АДАПТИВНОСТІ

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF GRADUATES OF VOCATIONAL-TECHNICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN STRESSFUL CONDITIONS: FROM ACTIVITY TO ADAPTABILITY

Стаття присвячена аналізу психологічних детермінант професійного самовизначення випускників професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) в умовах стресогенності, що зростає, сучасного суспільства. Актуальність дослідження посилюється в контексті глобальних викликів, зокрема пандемії та військової агресії (ВА), що резонують у психологічних аспектах професійної самоідентифікації молодих фахівців. У статті розглядається вплив стресогенних умов на психологічну структуру особистості випускників, особливий акцент робиться на такі важливі аспекти, як активність, правдивість, вимогливість, урівноваженість, емоційність і реактивність. Виокремлення цих характеристик є ключовим для розуміння їх впливу на процес вибору кар'єрного шляху, а також на адаптацію до змін у професійному й особистісному житті. Підходи до дослідження базуються на комплексному аналізі психологічної структури особистості за допомогою інноваційних методик та інструментів для детального оцінювання впливу стресогенних факторів. Результати дослідження відкривають нові перспективи для розуміння динаміки психологічних характеристик випускників ПТНЗ у складних умовах сучасності, а також підкреслюють необхідність розроблення ефективних стратегій психологічної підтримки й кар'єрного розвитку молодих фахівців.

Ключові слова: професійне самовизначення, психологічні особливості, кар'єрне планування, психологічна підтримка, ринок праці, емоційна стійкість, адаптаційні стра-

тегії, реактивність особистості, професійна адаптація.

The article is devoted to the analysis of psychological determinants of professional self-determination of graduates from vocational and technical educational institutions in the context of increasing stress in modern society. The relevance of this research is amplified in the context of global challenges, particularly the pandemic and military conflicts, resonating in the psychological aspects of young professionals' professional self-identification. The article examines the impact of stressogenic conditions on the psychological structure of the graduates' personality, with a particular emphasis on such important aspects as activity, truthfulness, demandingness, equanimity, emotionality, and reactivity. The identification of these characteristics is key to understanding their impact on the career path choice process, as well as adaptation to changes in professional and personal life. The research approaches are based on a comprehensive analysis of the personality's psychological structure, using innovative methods and tools for a detailed assessment of the impact of stressogenic factors. The research findings open new perspectives for understanding the dynamics of psychological characteristics of graduates in challenging modern conditions and also highlight the need to develop effective strategies for psychological support and career development of young professionals.

Key words: professional self-determination, psychological characteristics, career planning, psychological support, labor market, emotional resilience, adaptive strategies, personality reactivity, professional adaptation.

УДК 159.923:378
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.56.37>

Пріб Г.А.

д.мед.н., професор,
проректор з наукової роботи
Академія праці,
соціальних відносин та туризму

Ларченко І.В.

здобувачка ступеня
доктора філософії з психології
Запорізький національний університет

У контексті сучасної психологічної науки розгляд стресогенних впливів на професійне самовизначення випускників (далі – ПТНЗ) набуває особливої значущості. Дослідження поглиблює розуміння зв'язку між стресовими чинниками сучасного суспільства, як-то пандемія та військова агресія (далі – ВА), і психологічними аспектами професійної самоідентифікації молодих спеціалістів. Незважаючи на значні досягнення у вивченні впливу стресогенних факторів на психологічну структуру особистості, зокрема, у роботах С. Б. Кауфмана [1], Х. Дж. Ейзенка [2], Р. Р. МакКрея й П. Т. Кости [3], залишається відкритим питання їх впливу на професійне самовизначення.

Сучасні дослідження акцентують увагу на важливості емоційного інтелекту й сили характеру у формуванні професійних траєкторій [5; 7], однак потребують детальнішого аналізу в контексті змін у психологічній структурі осо-

бистості, викликаних стресогенними умовами. Дослідження В. В. Синявського [9] про методи психодіагностики в контексті професійної консультації також не охоплюють повністю ці аспекти в умовах нових соціальних викликів. Тому актуальним є вивчення динаміки особистісних властивостей випускників ПТНЗ у різних стресогенних ситуаціях, зокрема їх зв'язку з професійними орієнтаціями й адаптаційними стратегіями.

Нагальною стає потреба в розробленні комплексних методик аналізу й оцінювання впливу стресогенних факторів на психологічну структуру та професійне самовизначення випускників ПТНЗ. Отримані результати можуть відіграти вирішальну роль у формуванні ефективних стратегій підтримки й розвитку молодих спеціалістів, забезпечуючи їх адаптацію до швидкозмінних умов сучасного ринку праці. Важливим є також вивчення взає-

мозв'язків між різними психологічними властивостями особистості та їх впливом на процеси прийняття професійних рішень у стресогенних умовах.

Дослідження зосереджується на критичному аналізі наявних наукових підходів до питання професійного самовизначення в контексті психологічних відповідей на стресогенні фактори, виявляючи прогалини в наявних теоріях і методологіях. Зокрема, воно висвітлює необхідність більш глибокого розуміння взаємодії між психологічною структурою особистості та її впливом на професійні орієнтації й розвиток у випускників ПТНЗ. Розглядаються сучасні тенденції та дослідження в галузі психології [4; 6; 8] з акцентом на емоційну стабільність, реактивність особистості й адаптаційні стратегії як критичні фактори в професійному самовизначенні.

У постановці проблеми також зосереджено увагу на необхідності розроблення нових методологічних підходів, які відображають складність сучасного суспільного контексту, де психологічні виміри професійного самовизначення потребують більш динамічного й гнучкого підходу. Висвітлення цих аспектів відкриває шлях для подальших досліджень, які сприятимуть кращому розумінню та підтримці молодих фахівців у їхньому професійному й особистісному розвитку особливо в умовах сучасних стресогенних викликів.

Мета статті – висвітлення аналізу психологічних детермінант, його впливу на процес професійного самовизначення випускників професійно-технічних навчальних закладів у стресогенних умовах.

Матеріал і методи дослідження. За умови інформаційної згоди обстежено 180 випускників ВПТНЗ, які навчалися в умовах підвищеної стресогенності: ДГ1 – 90 випускників, які навчалися у 2021 р. під час COVID; ДГ2 – 90 осіб, які навчалися під час ВА проти України. Для обробки статистичних даних застосовували табличний процесор MS Excel v.16.0 та IBM SPSS Statistics 20. Для обробки емпіричних даних використовували методи описової статистики, для вимірювання ступеня кореляційної залежності – кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона).

Для аналізу психологічної структури особистості випускників ПТНЗ у рамках дослідження використано 10-факторний визначник профілю особистісних властивостей, що дало змогу оцінити вплив стресогенних умов на психологічні аспекти професійного самовизначення [9]. Цей інструмент включає оцінювання таких важливих параметрів, як екстраверсія та інтроверсія, що вказує на схильність випускників до взаємодії із зовнішнім світом або орієнтацію на внутрішній світ думок; нейротизм, що відображає емоційну стабільність і здатність

справлятися зі стресом [3]; відкритість до досвіду, яка показує готовність до нового досвіду та креативних підходів [1]; доброзичливість, що відображає рівень співпереживання й дружельності до інших [6]; сумлінність, яка характеризує ступінь відповідальності й організованості особистості [7]. Такий комплексний підхід оцінювання забезпечує розуміння впливу стресогенних факторів на психологічну структуру особистості, що є критично важливим для розроблення ефективних стратегій підтримки випускників ПТНЗ.

Дослідження охоплює вивчення впливу таких факторів, як активність, правдивість, вимогливість, урівноваженість, емоційність і реактивність, на здатність випускників адаптуватися до змін у професійному й особистісному житті. Як стресогенні події вплинули на особистісні характеристики та професійні орієнтації випускників?

Результати дослідження виявили, що ключові аспекти психологічної структури особистості випускників ПТНЗ мають вирішальне значення. Особлива увага приділяється вивченню взаємозв'язку між психологічними властивостями особистості та їхнім впливом на процес професійного самовизначення в контексті стресогенних умов [3; 5]. Використання методики діагностики психологічної структури особистості й комплексної методики вивчення психологічних властивостей особистості (10-факторний визначник профілю особистісних властивостей) [9] дають змогу отримати дані, як різні психологічні чинники впливають на вибір кар'єрного шляху [4; 8] і способи адаптації до змін у професійному й особистісному житті випускників [1; 6; 7].

Динаміку особистісних властивостей досліджуваних за статтю подано на рис. 1.

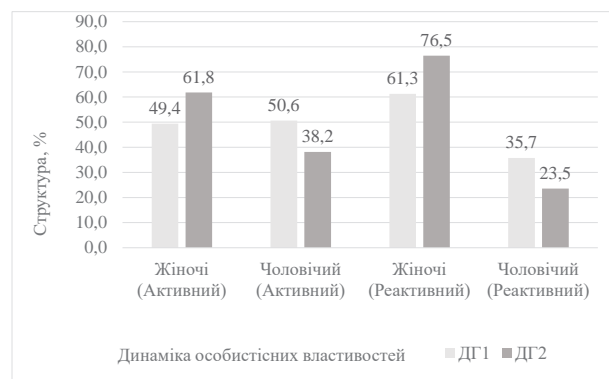


Рис. 1. Динаміка особистісних властивостей досліджуваних за статтю

Подані на рис. 1 дані ілюструють динаміку особистісних властивостей у досліджуваних групах, а саме в ДГ1 зафіксовано значне зростання активних особистісних властивос-

тей серед жінок від 49,3% порівняно із 61,8% у жінок ДГ2. Така динаміка вказує на збільшення ініціативності й активного реагування серед жіночої частини респондентів у відповідь на стресові фактори, які супроводжували воєнний стан. Водночас у чоловічих респондентів спостерігається зниження активних особистісних властивостей у ДГ1 із 50,6% до 38,1% у ДГ2, що може свідчити про стресовість і невизначеність, які зростають і характеризують цей період для цієї групи ($p < 0,05$).

Аналогічно реактивні особистісні властивості, що відображають схильність до відповіді на зовнішні подразники, зазнали змін. Серед жіночої статі відзначається зростання в ДГ1 із 64,2% до 76,4% у ДГ2, що може свідчити про збільшену реакцію на стресові умови війни. У чоловіків же цей показник знизився в ДГ1 з 35,7% до 23,5% у ДГ2, що може вказувати на стратегії уникнення або адаптивні механізми в умовах підвищеного стресу ($p < 0,05$). Узагальнюючи, можемо зазначити наявність значних змін у профілі особистісних властивостей випускників ПТНЗ в умовах стресогенності, що підтверджує важливість психологічної підтримки й розвитку адаптивних стратегій у цій категорії молодих людей. Динаміку активності й реактивності досліджуваних у різних вікових категоріях подано в таблиці 1.

Подані в таблиці 1 дані демонструють динаміку активності й реактивності досліджуваних, а саме серед ДГ1 більшість випускників 16, 17, 18 і 19 років проявляли високий рівень активності, що пов'язано з зростаючою необхідністю, адаптації до нових умов життя й навчання під час пандемії. Так, серед 16-річних випускників 100,0% були активними, серед 19-річних цей показник становив 88,8% ($p < 0,05$). У свою чергу, у ДГ2 під час воєнного стану спостерігається деяке зниження загальної активності серед усіх вікових груп, що може відображати збільшення рівня стресу та невизначеності серед молоді. Так, серед 16-річних випускників активність знизилася до 83,3%, проте цей показник залишається високим.

Серед 19-річних активність також знизилася, але менш значно – до 84,3% ($p < 0,05$). Водночас можна спостерігати зростання реактивності в ДГ2 у всіх вікових групах. Це свідчить про ретельніше обдуманий і виважений підхід до прийняття рішень серед випускників у більш складних і стресових умовах. Загалом дані свідчать про зміни в поведінкових реакціях випускників ПТНЗ у відповідь на різні соціально-економічні та психологічні умови, що можуть мати важливі наслідки для їхнього професійного розвитку й самовизначення. Динаміку достовірності відповідей у досліджених за статтю представлено в таблиці 2.

Подані дані в таблиці 2 свідчать, що в ДГ1 більшість досліджених – 73 (100,0%) – усіх респондентів надавали достовірні відповіді, серед них 34 (46,5%) представниці жіночої статі, 39 (53,4%) представників чоловічої статі.

Це свідчить про високий рівень відповідальності й усвідомленості серед випускників у цей період. Серед ДГ2 кількість достовірних відповідей зросла до 79 (100%) від усіх респондентів, при цьому відсоток жіночої статі збільшився до 49 (62,0%), а чоловічої – зменшився до 30 (37,9%) ($p < 0,05$). Таке збільшення пов'язане з більшою обізнаністю й самостійністю, що зростає, у прийнятті рішень у випускників під час воєнного стану. Категорія «недостовірний» в обох групах займала невеликий відсоток від загальної кількості респондентів, що свідчить про загалом високий рівень достовірності відповідей серед випускників. Узагальнюючи, можемо зазначити, що протягом дослідження відбувалася зміна достовірності відповідей у досліджуваних за віковими групами у двох групах. Зміни в достовірності відповідей досліджених групах за віком подано у таблиці 3.

Аналіз результатів, поданих у таблиці 3 свідчить, що серед ДГ1 у віковій групі 16 років більшість відповідей є достовірними – 87,5%, із досить низьким відсотком недостовірних – 12,5%, і відсутністю сумнівних відповідей. У віковій групі 17 років більшість також становили достовірні відповіді – 79,4%, але

Таблиця 1

Динаміка активності й реактивності в досліджених групах за віком (методика «Вивчення психологічних властивостей особистості «10-факторний визначник профілю особистісних властивостей»)

Вік, у роках	Особистісні властивості								Усього			
	активний				реактивний				ДГ1		ДГ2	
	ДГ1		ДГ2		ДГ1		ДГ2		ДГ1		ДГ2	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
16	16	100,0	5	83,3	-	-	1	16,6	16	100,0	6	100,0
17	30	76,9	19	86,3	9	23,0	3	13,6	39	100,0	22	100,0
18	17	85,0	25	75,7	3	15,0	8	24,2	20	100,0	33	100,0
19	16	88,8	27	84,3	2	11,1	5	15,6	18	100,0	32	100,0
Усього	79	84,9	76	81,7	14	15,0	17	18,2	93	100,0	93	100,0

Таблиця 2

Динаміка достовірності відповідей у досліджених групах за статтю (методика «Вивчення психологічних властивостей особистості «10-факторний визначник профілю особистісних властивостей»)

Показник	Стать								Усього			
	Ж				Ч				ДГ1		ДГ2	
	ДГ1		ДГ2		ДГ1		ДГ2		ДГ1		ДГ2	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Достовірний	34	46,5	49	62,0	39	53,4	30	37,9	73	100,0	79	100,0
Недостовірний	9	75,0	3	60,0	3	25,0	2	40,0	12	100,0	5	100,0
Сумнівний	5	62,5	8	88,8	3	37,5	1	11,1	8	100,0	9	100,0
Усього	48	51,6	60	64,5	45	48,3	33	35,4	93	100,0	93	100,0

Таблиця 3

Зміни в достовірності відповідей досліджених груп за віком (методика «Вивчення психологічних властивостей особистості «10-факторний визначник профілю особистісних властивостей»)

Вік, у роках	Показник												Усього			
	достовірний				недостовірний				сумнівний				ДГ1		ДГ2	
	ДГ1		ДГ2		ДГ1		ДГ2		ДГ1		ДГ2		ДГ1		ДГ2	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
16	14	87,5	5	83,3	2	12,5	-	-	-	-	-	16,6	16	100,0	6	100,0
17	31	79,4	19	86,3	7	17,9	3	13,6	1	2,5	-	-	39	100,0	22	100,0
18	16	80,0	29	87,8	2	10,0	1	3,0	2	10,0	2	9,0	20	100,0	33	100,0
19	12	66,6	26	81,2	1	5,5	1	3,1	5	27,7	5	15,6	18	100,0	32	100,0
Усього	73	78,4	79	84,9	12	12,9	5	5,3	8	8,6	8	9,6	93	100,0	93	100,0

відсоток сумнівних відповідей – 2,5%, указує на деяку невизначеність. Для вікової категорії 18 і 19 років характерна вища достовірність відповідей – 80% і 66,6% відповідно, з відносно низьким відсотком сумнівних відповідей (p<0,05).

Серед ДГ2 у віковій групі 16 років спостерігався високий рівень достовірності – 83,3%, і невелика кількість сумнівних відповідей – 16,6%. Вік 17 років демонструє підвищення достовірності (86,3%) і зниження сумнівних відповідей. Для 18-річних і 19-річних спостерігається подібна тенденція: зростання достовірності відповідей – 8,88% і 81,2% відповідно, з одночасним зниженням частки сумнів-

них відповідей (p<0,05). Загалом у ДГ2 спостерігається підвищення достовірності відповідей серед досліджених порівняно з ДГ1, що вказує на зростання самовпевненості та зменшення рівня сумнівів в оцінюванні власних переконань і ставлення до професійних питань у студентів у вікових групах.

Аналіз даних за комплексною методикою вивчення психологічних властивостей особистості (10-факторний визначник профілю особистісних властивостей) випускників ПТНЗ виявив значні зміни в їхніх психологічних характеристиках в умовах стресогенності. Зокрема, за період 2021–2023 років відзначено таке: активність у ДГ1 (2021 рік, пандемія COVID-19)

і ДГ2 (2023 рік, воєнний стан) серед жінок у ДГ1 виявлено високий рівень активності, що відображає реакцію на змінені умови життя й навчання під час пандемії; проте серед жінок у ДГ2 спостерігалось певне зниження загальної активності, що пов'язано зі збільшеною схильністю до стресу й невизначеністю в умовах воєнного стану. Зміни в реактивності між групами досліджених: у ДГ2 серед обох статевих груп спостерігається зростання реактивності, що може вказувати на більш виражену відповідь на стресові події та зовнішні виклики, що свідчить про зміну поведінкових стратегій і підходів до адаптації в нових умовах.

Установлено, що в ДГ1 більшість досліджених надавали достовірні відповіді, що вказує на високий рівень відповідальності й усвідомленості. У ДГ2 достовірність відповідей зросла, особливо серед жіночої статі, що пов'язано з більшою обізнаністю й самостійністю в прийнятті рішень.

Отримані результати дослідження демонструють важливість розуміння динаміки психологічних характеристик випускників ПТНЗ у контексті стресогенних умов сучасного суспільства. Зокрема, адаптація до стресу, як показано в роботах [3; 5; 6], вимагає розроблення ефективних стратегій підтримки та розвитку, здатних допомогти молодим спеціалістам успішно інтегруватися в ринок праці й адаптуватися до його вимог. Особливу увагу варто приділити розвитку психологічної гнучкості та адаптивності, які є ключовими для ефективного професійного самовизначення в умовах змінюваного робочого середовища.

На основі отриманих результатів дослідження запропоновано створення «кімнат кар'єри» в центрах зайнятості, що відповідає виявленим потребам випускників ПТНЗ. «Кімнати кар'єри» є центрами для надання професійної консультації, психологічної підтримки, навчання й розвитку навичок. Вони забезпечують необхідний ресурс для кар'єрного планування та професійного самовизначення молодих фахівців, допомагаючи їм навчитися ефективно реагувати на виклики сучасного ринку праці й розвивати необхідні для цього компетенції. «Кімнати кар'єри» є інструментом, що відповідає потребам у систематичній і комплексній підтримці випускників ПТНЗ, забезпечують їхню здатність адаптуватися до швидкозмінних умов робочого середовища,

самореалізації, до професійного зростання в майбутньому.

Висновки. За результатами досліджень виявлено, що стресогенність, що зростає, сучасного суспільства істотно впливає на професійне самовизначення випускників професійно-технічних навчальних закладів. Цей вплив проявляється через зміни в психологічних характеристиках, адаптаційних стратегіях і поведінкових реакціях в умовах стресу. Особливо важливим є той факт, що ці зміни мають різноманітний характер у різних вікових і статевих групах. Таким чином, є необхідність фокусування на психологічних аспектах у процесі кар'єрного самовизначення випускників, особливо в ситуаціях, що викликають стрес. Отримані дані підтверджують значущість створення «кімнат кар'єри» в центрах зайнятості як ефективного інструменту для підтримки та розвитку професійних траєкторій молодих фахівців, що відображається в їхній здатності адаптуватися до викликів сучасного ринку праці.

Перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Результати досліджень можуть стати основою для розроблення цілеспрямованих програм психологічної підтримки та професійної орієнтації, що сприятимуть адаптації випускників до швидкозмінних умов сучасного ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кауфман С.Б. Творчість і трансценденція: Шляхи до нового розуміння. Київ : Наукова думка, 2018. 320 с.
2. Ейзенк Х.Дж. Біологічна основа особистості. Львів : Аверс, 2020. 310 с.
3. МакКрей Р.Р., Коста П.Т. Особистість в дорослому віці: Психологічна інтерпретація. Одеса : Астропринт, 2021. 344 с.
4. Саловой П., Майєр Дж. Емоційний інтелект. Харків : Фактор, 2022. 276 с.
5. Гоулман Д. Емоційний інтелект: Чому він може значити більше, ніж IQ. Дніпро : Ліра, 2020. 408 с.
6. Батсон Д.С. Альтруїзм у людських відносинах: докази та загадки. Вінниця : Нова Книга, 2021. 336 с.
7. Дакворт А. Сила характеру і grit: Секрет успіху в житті. Київ : Український інститут практичної психології, 2019. 320 с.
8. Кові С.Р. 7 звичок високоефективних людей. Львів : Старий Лев, 2020. 384 с.
9. Синявський В.В. Методи психодіагностики в системі професійної консультації безробітних. Київ : Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості, 2012. 192 с.